

บทที่ 1

บทนำ

ปัญหาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนในชนบทของประเทศไทยประสบปัญหาและตกอยู่ในสภาพอ่อนแอ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม ที่เน้นความเป็นทุนนิยม มีการพึ่งพิงทรัพยากรจากภายนอกชุมชนเป็นหลัก หลายชุมชนจึงต้องมีการปรับตัวหาแนวทางพัฒนา เพื่อแก้ไขปัญหาการพึ่งพิงทรัพยากรจากภายนอกหรือการขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานของภาครัฐ ชุมชนหนึ่งที่มีความโดดเด่นในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือ ชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง ซึ่งประกอบด้วยหมู่บ้าน 12 แห่ง โดยตั้งอยู่บนเชิงเขาทางทิศตะวันออกของแนวเทือกเขาบรรทัด พื้นที่ลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก มีเนินเขาเดี่ยว ๆ สลับกับพื้นที่ราบ ที่ตั้งของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ แม่น้ำ และลำคลอง สภาพพื้นที่เหมาะสำหรับการทำนาข้าว ทำสวน มีลำคลองสำคัญไหลผ่าน 4 สาย คือ คลองตะโหมด คลองกง คลองหัวช้าง และคลองโหล๊ะจังกระ (อุดม และคณะ, 2544: 20)

จากความอุดมสมบูรณ์ของสภาพภูมิประเทศดังกล่าวข้างต้น ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ของตำบลตะโหมดประกอบอาชีพเกษตรกรรมถึงร้อยละ 80 อาชีพค้าขาย และรับราชการมีเพียงร้อยละ 15 และอาชีพอื่นๆ เพียงร้อยละ 5 รายได้หลักของชุมชนมาจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำสวนยางพารา การทำนา การทำสวน การทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์ (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด, 2544: 2) ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นแบบเครือญาติ มีการไปมาหาสู่ ทำกิจกรรมร่วมกัน มีความผูกพันกับวัด ซึ่งเป็นสถานที่พบปะ พูดคุยเมื่อมีเรื่องเดือดร้อน ทั้งเป็นเรื่องส่วนบุคคลหรือของชุมชน โดยมีการปรึกษาหารือกับพระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมด ซึ่งท่านเป็นบุคคลที่ชาวตะโหมดให้ความเคารพ เชื่อฟัง และเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจและการพัฒนาชุมชนชาวตะโหมด (สนทญา, 2546: 63-64)

จนกระทั่งปลายปี 2538 บุคคลที่ได้มาร่วมทำกิจกรรมมีความเห็นตรงกันว่า ควรจะเชิญบุคคลในพื้นที่ทุกอาชีพ มาร่วมพบปะกันที่วัดเดือนละหนึ่งครั้ง เพื่อปรึกษาหาแนวทางการพัฒนาหมู่บ้าน เรียกชื่อองค์กรชาวบ้านนี้ว่า **สถานาวัดตะโหมด** มีการดำเนินงานหลัก 4 ด้าน คือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (อุดม และคณะ, 2544: 61)

ในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้ทำงานในชุมชนตะโหมด ตั้งแต่ปี 2542 และได้ร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยพบว่า ชุมชนมีกิจกรรมสิ่งแวดล้อมอื่นด้วย เช่น 1) กิจกรรมการทำธนาคารน้ำ โดยคนในชุมชนร่วมกับโรงเรียนประชาบาล และพระภิกษุในวัดตะโหมด ได้นำวัสดุอุปกรณ์ เช่น กระสอบทรายใส่ดิน หิน และไม้ไผ่ที่สานเรียบร้อยแล้ว ไปกั้นลำห้วยให้น้ำไหลลงสู่พื้นที่ทำการเกษตรของคนในชุมชน ส่งผลให้มีน้ำใช้เพื่อการเกษตรใช้อย่างเพียงพอ 2) กิจกรรมการจัดค่ายเยาวชนรักษ์สิ่งแวดล้อมที่จัดขึ้นทุกปี เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้วิถีชีวิต และแบบแผนความเชื่อของชุมชนที่มีวิถีชีวิตใกล้ชิดพื้นที่ป่าไม้ ตลอดจนมีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน 3) กิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนให้บริการรับนักท่องเที่ยวที่สนใจเข้ามาเดินป่า เพื่อศึกษาหาความรู้เรื่องสมุนไพร สัตว์ป่า และป่าไม้ ซึ่งในแต่ละปีมีนักท่องเที่ยวมาศึกษาหลายกลุ่ม 4) กิจกรรมการร่วมจัดทำหลักสูตรป่าของชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน และ 5) กิจกรรมอื่นๆ ตามโอกาส เช่น การร่วมวางแผนแม่บทในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ การร่วมบันทึกการถ่ายทำสารคดีเกี่ยวกับป่าของชุมชนกับรายการคนหวงแผ่นดิน เพื่อนำความรู้เรื่องการจัดทำป่าของชุมชนไปเผยแพร่สู่สาธารณชน ตลอดจนการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เข้ามาศึกษาดูงานของหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน นักศึกษา และบุคคลทั่วไป (วรรณ (สัมภาษณ์), 20 มีนาคม 2546)

ในกิจกรรมของชุมชนดังกล่าวข้างต้น ผู้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชนมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย แต่จากการสังเกตและเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมภายในชุมชนของผู้วิจัยหลายครั้ง พบว่าการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ทั้งที่ชุมชนตะโหมดมีจำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 8,972 คน แยกเป็นเพศชายจำนวน 4,445 คน และเพศหญิงจำนวน 4,527 คน (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545) จากสถิติจำนวนประชากร กล่าวได้ว่า จำนวนผู้หญิงในชุมชนมีปริมาณมากกว่าจำนวนผู้ชาย แต่การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมข้างต้น ยังไม่มีความชัดเจน ทั้งที่ผู้หญิงในชุมชนก็มีบทบาทเป็นสมาชิก แกนนำ และผู้นำของกลุ่มพัฒนาชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชน กลุ่มศิลปหัตถกรรม กลุ่มป่าชุมชนเขาหัวช้าง กลุ่มสภากาชาดวัดตะโหมด เป็นต้น ซึ่งการรวมกลุ่มพัฒนาชุมชนเหล่านี้ ทำให้ผู้หญิงในชุมชนมีกิจกรรมผ่านกลุ่มที่สังกัด และทำกิจกรรมส่วนร่วมกับชุมชน ทั้งกิจกรรมการบำรุงรักษาสิ่งสาธารณประโยชน์ และสถานที่สำคัญในชุมชน เช่น วัด โรงเรียน น้ำตก ตลาด ถนนหนทาง กิจกรรมตามประเพณี และงานพิธีการสำคัญของชุมชน เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีสารทเดือนสิบ การทอดผ้าป่า ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Rodda (1990:74) ที่ศึกษาบทบาทของผู้หญิงในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศกำลังพัฒนา แถบเอเชียพบว่า ผู้หญิงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคม และเป็นผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่

สำคัญโดยมีบทบาท 3 ด้าน กล่าวคือ 1) มิติทางด้านพฤติกรรม ที่คอยพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม 2) มิติทางด้านเศรษฐกิจที่บริโภคหรือใช้ผลิตภัณฑ์ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และ 3) มิติทางด้านเทคโนโลยี โดยใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกพืชแบบผสมผสานหรือวนเกษตรแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ดังนั้น ผู้หญิงจึงเป็นผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ทั้งระดับชุมชน ระดับชาติ และระดับโลก

นอกจากนี้ ผลการศึกษาของกชกร (2539: 5-13) เรื่องผู้หญิงชนบทกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ 17 จังหวัด ใน 6 ภาคของประเทศไทย โดยใช้วิธีการวิจัยภาคเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม โดยใช้แบบสัมภาษณ์กลุ่มสตรีตัวอย่าง จำนวน 4,010 คน จาก 401 หมู่บ้านทั่วประเทศ พบว่า หากผู้หญิงสามารถร่วมจัดตั้งกลุ่มได้ จะก่อให้เกิดศักยภาพ และพลังมหาศาลที่สร้างสรรค์ประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม เพราะอำนาจการตัดสินใจของผู้หญิงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์หรือพิทักษ์สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของผู้หญิงชนบทกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะสตรีในชนบทมีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ 1) บทบาทในเรื่องความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว นอกเหนือจากการทำไร่ทำนาแล้ว ผู้หญิงยังเป็นผู้หาอาหาร จับสัตว์ ปลูกผัก รวมถึงการปรุงอาหาร การเก็บรักษาอาหาร 2) บทบาทในการทำงานบ้าน เช่น การหาน้ำสะอาดสำหรับดื่มและใช้ทำความสะอาดเสื้อผ้าและที่อยู่อาศัย หาเชื้อเพลิงแหล่งพลังงานมาหุงต้ม การดูแลบุตรหลานในครอบครัว 3) บทบาทในการเสริมรายได้ให้กับครอบครัว นอกจากการทำงานในไร่นา ในสวน และในบ้านแล้ว สตรียังหารายได้จาก การเก็บของป่าหรือหาปลา เป็นต้น

ดังนั้น บทบาทของผู้หญิงจึงมีความเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม เปรียบเสมือนผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญในฐานะ 1) ในฐานะผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนา ผู้หญิงจะใช้ทรัพยากรโดยตรง เป็นผู้หาอาหาร เพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัว 2) ในฐานะผู้บริโภค เนื่องจากเป็นผู้ตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าสำหรับครัวเรือน มีผลต่อภาคธุรกิจหรือภาคอุตสาหกรรมที่จะผลักดันให้มีกระบวนการผลิตที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม 3) ในฐานะผู้ผลิต ผู้หญิงมีบทบาทสูงในการผลิตภาคเกษตรกรรม จึงมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมดิน การปรับปรุงดิน การจัดการไร่นา การเก็บเกี่ยวผลผลิต การเลี้ยงสัตว์ การแปรรูปอาหาร ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง และ 4) ในฐานะผู้จัดการด้านประชากร ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง เนื่องจากเป็นผู้ควบคุมประชากรและขนาดของครอบครัว เห็นได้ว่า จำนวนประชากรที่มากขึ้นเป็นการสร้างแรงกดดันการใช้ทรัพยากรธรรมชาตินำมาสู่ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม หากผู้หญิงสามารถลดจำนวนประชากรลงได้ ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในฐานะผู้จัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (กชกร, 2539: 5-13)

ส่วนเบญจวรรณ (2539: 7) ได้ระบุในเอกสารเรื่องผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมว่า ผู้หญิงมีบทบาท 3 ประการ คือ 1) หน้าที่ในการผลิต โดยผลิตอาหาร และสิ่งของ เพื่อบริการสมาชิกในครัวเรือนในรูปผลผลิตเพื่อการยังชีพหรือรูปรายได้ เช่นเดียวกับผู้หญิงในชุมชนตะโหมดที่มีหน้าที่ดังกล่าว คือ กิจกรรมการเพาะปลูก โดยการร่วมแรงร่วมใจ ร่วมมือ ตั้งแต่ขั้นเริ่มเตรียมดิน เพาะปลูก ขึ้นเก็บเกี่ยวผลผลิต และนำไปขายหรือการเก็บผลผลิตบางส่วนไว้บริโภค 2) หน้าที่ในครัวเรือน คือ การเป็นภรรยาที่มีหน้าที่ในการตัดสินใจเลือกวัตถุดิบ เพื่อประกอบอาหาร การจัดระเบียบบ้านเรือน การเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ การถ่ายทอดความรู้ และอบรมสั่งสอนสมาชิกในครัวเรือน รวมถึงบทบาทหน้าที่ของแม่ ผู้เป็นตัวแบบให้เด็กตั้งแต่เยาว์วัย และ 3) หน้าที่ในการสนับสนุนกิจกรรมชุมชน ซึ่งแยกบทบาทเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกการเป็นผู้นำชุมชน และส่วนที่สองการเป็นผู้ร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ผู้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เลขานุการ และสมาชิกกลุ่ม

อนึ่ง มีการศึกษาบทบาทของผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมในหลายพื้นที่ของประเทศไทย ส่วนใหญ่เน้นรูปแบบการรวมกลุ่ม เช่น กรณีเขื่อนน้ำโจน จังหวัดกาญจนบุรี โดยที่กลุ่มผู้หญิงได้ร่วมกันต่อต้านการสร้างเขื่อน หรือกรณีของป่าชุมชนที่กิ่งอำเภอศิลาแดง และอำเภอบัว จังหวัดน่าน กลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านได้หารายได้เสริมโดยการทอผ้า กิจกรรมดังกล่าวช่วยบรรเทาการตัดไม้ลง โดยทางอ้อม หรือตัวอย่างของกลุ่มหัตถกรรมสตรีบ้านดอนแคน ตำบลทุ่งกุล้า อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาทอผ้าพื้นเมืองของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ผู้หญิงสามารถผสมผสานเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติที่ไม่ทำลายสภาวะแวดล้อมและธรรมชาติ ผู้หญิงในกลุ่มเหล่านี้ จึงเกิดการพบปะสังสรรค์ทางด้านแนวความคิด มีการแลกเปลี่ยนความรู้ เกิดประสบการณ์ชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม มีความกล้าแสดงออก และความมั่นใจ ความภาคภูมิใจต่อการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชน (ขวัญสรวง และอนุชาติ, 2538: 217-218)

อย่างไรก็ตาม การวิจัยเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมไทย (วารุณี, 2548: 199) มีจำนวนมิใช่น้อย ทำให้สามารถเห็นภาพของผู้หญิงไทยอยู่บ้าง แต่เป็นงานศึกษาที่ตั้งอยู่บนความคิดเพื่อ “พัฒนา” ผู้หญิงโดยมีกรอบความคิดกว้างๆ (ตามแนวสหประชาชาติ) ว่าผู้หญิงคือโอกาส งานส่วนใหญ่จึงเป็นเพียงการเสนอภาพที่ไม่มีการตั้งคำถาม ไม่มีคำอธิบาย ทำให้การสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยอย่างเป็นระบบหรือในเชิงทฤษฎีจึงแทบไม่มี งานส่วนใหญ่ที่มีรวมถึงวิทยานิพนธ์ในมหาวิทยาลัยต่างๆ เป็นการบอกถึงความเป็นไปของผู้หญิง โดยไม่อธิบายว่าเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น หรือในบางกรณีเป็นเพียงการใช้กรอบคิดกว้าง ๆ ของตะวันตก คือ ผู้หญิงถูกกดขี่และพยายามใส่ข้อมูลที่ได้ลงไปกรอบนั้น ทั้งๆที่บางครั้งข้อมูลที่ใส่ไม่สอดคล้องกับกรอบนั้นเลย รวมถึงงานวิจัยที่บ่งบอกขอบเขต และศักยภาพของบทบาทผู้หญิงไทยในการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังมีอยู่น้อยมาก แม้แต่การวิจัยประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผลของกลุ่มผู้หญิงในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (กชกร, 2539: 7)

ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ตลอดจนปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยศึกษาจากกรณีชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เพราะผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนมีความสำคัญในฐานะเป็นพลังขับเคลื่อนการดำเนินงานกลุ่ม และได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ ทั้งจากการฝึกอบรม การพัฒนาศักยภาพ การตัดสินใจ การวางแผนงานและร่วมแก้ปัญหาชุมชน รวมทั้งเป็นผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ แหล่งน้ำ ตลอดจนมีกิจกรรมการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานับทศวรรษ ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนจึงน่าจะมีศักยภาพในกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง โดยมีคำถามการวิจัย ดังนี้

1. กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นอย่างไร
2. ปัจจัยและเงื่อนไขอะไรบ้างที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง
2. เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้ความรู้เรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

2. ทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

3. เพื่อนำผลการศึกษาที่ได้เป็นแนวทางให้หน่วยงานของรัฐหรือผู้สนใจนำไปใช้ในการพัฒนาศักยภาพของผู้หญิงในด้านการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

การจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด หมายถึง การดำเนินการ/การจัดการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของชุมชนตะโหมดที่สมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้และแหล่งน้ำ ทั้งการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมของชุมชนตะโหมด

สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนตะโหมด หมายถึง สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติของชุมชนตะโหมดในด้านดิน น้ำ และป่าไม้ ซึ่งในที่นี้เน้นที่กิจกรรมการจัดการป่าของชุมชน การจัดทำธนาคารน้ำ และการพัฒนาน้ำตกหม่อมจ้อย

สิ่งแวดล้อมทางสังคมของชุมชนตะโหมด หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนพฤติกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น งานประเพณี งานเทศกาล กิจกรรมในชุมชนตะโหมด เป็นต้น

กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนตะโหมด หมายถึง การที่ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนตะโหมดเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยกระบวนการของการตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินการ การรับประโยชน์ และการประเมินผล

- **การตัดสินใจ** หมายถึง เมื่อมีการประชุมปรึกษาหารือแล้วจะต้องร่วมในการตัดสินใจเลือกแนวทางหรือหาวิธีการที่เห็นว่าดีที่สุดหรือเหมาะสม

- **การวางแผน** หมายถึง การร่วมประชุมปรึกษาหารือในปัญหาและกำหนดกิจกรรม วิธีการ การดำเนินงาน เพื่อให้กิจกรรมได้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

- **การดำเนินการ** หมายถึง การร่วมกระทำกิจกรรมตามวิถีทาง และแนวทางให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ ทั้งร่วมออกแรงงาน ร่วมบริจาคทรัพย์ จัดหาวัสดุอุปกรณ์ รวมถึงกระตุ้น สนับสนุนหรือผลักดันให้บุคคลในครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรม

- **การรับประโยชน์** หมายถึง การร่วมรับผลตอบแทนจากการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยตรงและอ้อม

-การประเมินผล หมายถึง เมื่อดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมเสร็จสิ้นแล้ว ได้มีส่วนร่วมในการตรวจสอบและประเมินผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนกับการจัดการสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและความหมายของการจัดการสิ่งแวดล้อม
2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้หญิง
3. ความหมายของการมีส่วนร่วมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงและสิ่งแวดล้อม

1. แนวคิดและความหมายของการจัดการสิ่งแวดล้อม

เกษม (2545) ได้ให้ความหมายการจัดการสิ่งแวดล้อม (environmental management) หมายถึง กระบวนการสร้างศักยภาพ การคงสภาพความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมและการควบคุมกิจกรรมการจัดการ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ตลอดไป

ขณะที่โรจนจรรย์ (2541) มุ่งเน้นความหมายของคำนี้ในมิติของกระบวนการที่ผ่านการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบ มีการวิเคราะห์และสังเคราะห์จนสามารถบ่งชี้ปัญหาหรือข้อบกพร่องในระบบที่จะต้องเข้าไปจัดการและสามารถออกแบบหรือเสนอแนะวิธีการ มาตรการป้องกัน แก้ไข หรือควบคุมปัญหา หรือรักษาไว้ซึ่ง (คุณภาพ) สิ่งแวดล้อมให้อยู่ในระดับที่ยอมรับได้ของ (กลุ่ม) คนในสังคมหนึ่ง เพื่อปรับปรุง (คุณภาพ) สิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงไปให้ (เปลี่ยนทิศทาง) กลับคืนมาสู่สถานภาพที่ยอมรับได้อีกครั้งหนึ่ง

จะเห็นว่า นักวิชาการทั้งสองท่านให้ความหมายคล้ายคลึงกันว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นกระบวนการที่ต้องผ่านการศึกษา วิเคราะห์และสังเคราะห์มาอย่างดี เพื่อนำไปใช้ควบคุมหรือจัดการทางสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ หรือหากสิ่งแวดล้อมนั้นเสื่อมโทรม ก็สามารถใช้กระบวนการดังกล่าวจัดการให้สิ่งแวดล้อมนั้นกลับคืน หรือฟื้นคืนสู่สภาพเดิมให้มากที่สุด

จากแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมข้างต้น จึงสรุปได้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการกระทำ หรือกิจกรรมที่ดำเนินการ โดยมีการพิจารณาหรือกำหนดวิธีการ และกระบวนการ การ

ที่จะกระทำได้นั้นต้องมีแผนงานและมาตรการที่เป็นรูปธรรม มีการวางแผนการจัดการใช้ การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การเก็บรักษา และการควบคุม เพื่อให้มีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม

2. แนวคิดและ ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้หญิง

แนวคิดที่นำเสนอจากการตรวจเอกสารและงานวิจัยมีความแตกต่างกันในการให้ความหมายเกี่ยวกับผู้หญิงในแต่ละพื้นที่ของโลก ทั้งแนวคิดของประเทศตะวันตก ประเทศในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทยเอง เพราะความแตกต่างด้านสังคม วัฒนธรรม คติและความเชื่อที่สั่งสมมาจากในอดีตจนถึงปัจจุบัน มุมมองและแนวคิดเกี่ยวกับผู้หญิงจึงแตกต่างกันไป

2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้หญิงของชาวตะวันตก

งานส่วนใหญ่ เน้นเปรียบเทียบความแตกต่างของผู้หญิงกับผู้ชาย ซึ่งอาจมีความแตกต่างกัน โดยธรรมชาติหรือสาเหตุแห่งความเป็นหญิงความเป็นชาย ดังเช่น อริสโตเติล (Aristotle) กล่าวว่า โดยธรรมชาติ ผู้ชายอยู่เหนือกว่าและเป็นผู้ปกครอง ส่วนผู้หญิงนั้นด้อยกว่า และเป็นผู้ถูกปกครอง ผู้หญิง คือ ผู้ชายที่เสื่อมสมรรถภาพ (impotent man) และเสนอถึงความแตกต่างของผู้ชายและผู้หญิงว่า ผู้หญิงมีความนุ่มนวลกว่าผู้ชายในการจัดการเรื่องต่างๆ มีความตั้งใจในการดูแลเด็กมากกว่า ขณะเดียวกันผู้หญิงมีอันตรายกว่า มีเล่ห์เหลี่ยม มีความซับซ้อน หุนหันพลันแล่น อิจฉาริษยา ชอบทะเลาะวิวาท ขาดซึ่งความละเอียดและความเคารพตัวเอง คุณสมบัติเหล่านี้ ผู้ชายจะมีน้อยกว่า ผู้ชายมีความองอาจกล้าหาญ มีความป่าเถื่อนมากกว่าผู้หญิง แต่ผู้ชายมีความสมบูรณ์ในการเป็นมนุษย์มากกว่า เพราะฉะนั้น ผู้ชายจึงเหมาะที่จะเป็นผู้บังคับบัญชา ส่วนผู้หญิงซึ่งเหมาะจะเป็นผู้เชื่อฟัง เปรียบเสมือนผู้ใหญ่ปกครองคนที่เด็กกว่าและยังไม่บรรลุนิติภาวะ เช่นเดียวกับ เฮเกิล (Hegel 1997 อ้างถึงใน วารุณี, 2545: 6-7) กล่าวว่า ชีวิตทั้งหมดของผู้หญิงอยู่ที่ครอบครัว แต่สาระของชีวิตผู้ชายอยู่ที่รัฐและอาชีพ ครอบครัวจึงเป็นเพียงบางส่วนของชีวิตผู้ชายเท่านั้น แนวคิดดังกล่าวข้างต้นจึงเสริมระบบสังคม “ระบบชายเป็นใหญ่” หรือระบบปิตาธิปไตย (patriarchy) ซึ่งธีรนาถ (อ้างถึงใน เกศรี, 2546: 7) หมายถึง ระบบที่มีแนวความคิดว่าหญิงและชายเป็นมนุษย์ที่ไม่เท่าเทียมกัน มองว่าผู้ชายมีความเหนือกว่าและผู้หญิงด้อยกว่า เป็นทาสที่ครอบงำ ควบคุม และมีอิทธิพลในสังคม มีผลทำให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายเสียเปรียบ และถูกกำหนดบทบาทให้สนองความต้องการของสังคมที่ชายเป็นผู้นำ ซึ่งเน้นให้สังคมเชื่อว่าผู้ชายมีความเหนือกว่าผู้หญิง โดยสร้างกฎเกณฑ์ กติกา และการจัดระเบียบทางสังคมที่รองรับความเชื่อนี้ เช่น ความเชื่อว่า ลักษณะทางสรีระของผู้หญิงที่ต้องอุ่มท้อง และเป็นผู้คลอดลูก มีผลทำให้ผู้หญิงมีสัญชาตญาณของความเป็นแม่ มีความสามารถทางธรรมชาติในการเลี้ยงดูลูก รวมทั้งมี

อารมณ์ที่ละเอียดอ่อน อ่อนไหวง่าย เป็นเพศที่อ่อนแอ ในทางตรงกันข้าม สังคมได้สร้างความเชื่อว่า ผู้ชายเป็นเพศที่มีจิตใจมั่นคง มีอารมณ์ที่หนักแน่น และมีสรีระที่แข็งแรง โดยอุดมการณ์ของสังคมนี้ได้นำไปสู่การจัดระบบการแบ่งงานของผู้หญิงและผู้ชาย โดยมีกฎเกณฑ์ กติกา การกำหนดคุณค่าและความเชื่อต่างๆ รองรับอุดมการณ์ดังกล่าว เช่น การกำหนดว่าหน้าที่หลักของผู้หญิงในครอบครัว คือ การรับผิดชอบงานบ้าน และเลี้ยงดูลูก ส่วนการทำหน้าที่อื่นๆ นอกบ้านควรเป็นงานรอง ส่วนผู้ชายมีหน้าที่หลักในการรับผิดชอบงานอื่นๆ ที่ไม่ใช่งานบ้าน และเลี้ยงดูลูก ผู้ชายควรเป็นผู้ออกไปปฏิบัติภารกิจนอกบ้าน การกำหนดพื้นที่ของผู้หญิงให้ติดกับภาระหลักในการดูแลบ้าน และเลี้ยงดูลูก และให้ผู้ชายได้ครอบครองพื้นที่ที่อยู่ภายนอกบ้าน อันเป็นพื้นที่สาธารณะเท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ให้ผู้ชายได้รับโอกาสต่างๆ ในชีวิตมากกว่าผู้หญิง เช่น โอกาสในการได้มีประสบการณ์ในด้านต่างๆ นอกบ้าน โอกาสในการได้รับข่าวสารข้อมูล โอกาสในการทำงาน รวมทั้งโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิต (นภากาศ, 2547: 61-62 และ ปราณิ, 2549: 12) แมคอินทอช (Mackintosh) และ ไวท์เฮด (Whitehead) (1981 อ้างถึงใน Jawanit, 2000:84) ได้นำเสนอในทำนองเดียวกันว่า เพื่อให้เศรษฐกิจในครัวเรือนดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง จึงมีการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ ตามบทบาททางชีวภาพและสังคมของผู้ชายและผู้หญิง โดยกำหนดและให้คุณค่างานที่ผู้ชายและผู้หญิงทำอย่างเหมาะสม นั่นคือ ผู้หญิงรับผิดชอบและจัดการงานภายในบ้าน ส่วนผู้ชายรับผิดชอบงานการผลิตหรืองานภายนอกบ้านเป็นส่วนใหญ่

ดังนั้น โลกของผู้ชายจึงเป็นโลกกว้างภายนอกบ้าน เป็นโลกที่ทำงานมีรายได้ มีสถานภาพ มีอิสระ มีโอกาสก้าวหน้าและสร้างความมั่นคงในชีวิต ส่วนโลกของผู้หญิงอยู่ที่บ้าน ผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลบ้าน ดูแลลูกให้มีความสุข และสนับสนุนด้านกำลังใจกับสามี รวมทั้งมีโอกาสที่จำกัดในการเข้าไปสู่โลกสาธารณะ

นอกจากนี้ สังคมตะวันตกยังมีแนวคิดเกี่ยวกับสตรีนิยม (Feminism) ซึ่งมีแนวคิดที่ค่อนข้างหลากหลาย ทั้งที่เป็นระบบคิดและขบวนการทางสังคมที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะตั้งอยู่บนการวิเคราะห์ที่ผู้ชายอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบและผู้หญิงอยู่ในสภาพที่เป็นรอง ออฟเฟน (Offen, 1988 อ้างถึงใน วารุณี, 2545:2-5) ได้กล่าวว่า คำว่า “สตรีนิยม” ในประเทศฝรั่งเศสได้ใช้กันอย่างกว้างขวางในต้นทศวรรษ 1890 หมายถึงการปลดปล่อยของผู้หญิงเพื่อให้อธิบายถึงการรณรงค์เพื่อสิทธิในการลงเลือกตั้งของผู้หญิง ส่วน ไอเซนสไตน์ (Eisenstein, 1984 อ้างถึงใน วารุณี, 2545: 2-5) เสนอว่าสตรีนิยมเป็นการวิเคราะห์ความเป็นรองของผู้หญิงโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นหาหนทางที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพนี้ เป็นการวิพากษ์การจรรยาบรรณความสูงต่ำทางเพศและความเกลียดชังหรือเหยียดผู้หญิง (Misogyny) โดยมีทฤษฎีเกี่ยวกับสตรีนิยม (Feminism

theories) ซึ่งนักวิชาการไทย กนลา และพรศักดิ์ (2527: 28-42 อ้างถึงใน สมิหรา, 2528: 49-64) ได้จำแนกทฤษฎีเกี่ยวกับสตรีนิยมไว้ ดังนี้

1) สตรีนิยมสายสังคมนิยม (Social Feminism)

แนวความคิดเกี่ยวกับบ่อเกิดของความไม่เสมอภาคทางเพศตามทฤษฎีสังคมนิยมได้อธิบายว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดสำคัญในการสร้างความไม่เสมอภาคทางเพศ โดยชี้ให้เห็นว่าการกดขี่และเอาเปรียบสตรีเกิดจากสถาบันทรัพย์สินส่วนบุคคล สถาบันครอบครัว ระบบชนชั้นของโครงสร้างทางสังคมและอุดมการณ์เหยียดเพศ ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ได้บั่นทอนสิทธิเสมอภาคของสตรี ทำให้สถานภาพที่ด้อยกว่าของสตรีในสังคมคงอยู่ ทฤษฎีนักสังคมนิยมที่สนใจศึกษาบทบาทสตรีเชื่อว่าในสังคมบุพกาลได้เปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทเป็นผู้นำทางสังคมและทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นสังคมที่แรงงานของสตรีมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะผู้ชายต้องออกจากบ้านไปไกลเป็นระยะเวลานาน เพื่อล่าสัตว์ หาอาหาร หรือไปทำสงคราม นอกจากนี้การล่าสัตว์เป็นอาหารเพื่อยังชีพของบุรุษยังเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่นอกเหนือจากการควบคุมอีกหลายประการ สตรีในสังคมดั้งเดิมจึงมีความเป็นอิสระ และมีบทบาทเป็นเพียงแรงงานสำรองที่จะถูกจ้างงาน เมื่อเกิดความจำเป็นในด้านการแสวงหาแรงงานและอาจถูกไล่ออกจากงานเมื่อความจำเป็นหมดไป ดังนั้น จึงจัดตั้งหน่วยงานพิเศษเพื่อดูแลเรื่องสตรีภายในขบวนการทั่วไปของสังคมนิยม การเคลื่อนไหวของสตรีจะไม่เป็นเอกเทศทั้งในด้านอุดมการณ์และด้านองค์กร แนวทางนี้เห็นด้วยกับการวิเคราะห์สภาพของสตรี เพื่อยกระดับจิตสำนึกของสตรีให้ทัดเทียมกับผู้ชาย (อมรสิริ และจิรติ, 2526: 25-26 อ้างถึงใน สมิหรา, 2528: 49-64)

โดยสรุป ทฤษฎีสตรีนิยมสายสังคมนิยม เน้นถึงเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดความไม่เสมอภาคทางเพศระหว่างหญิงชาย โดยในสังคมบุพกาลผู้หญิงมีบทบาทเป็นผู้นำทางสังคมและวัฒนธรรม แรงงานของสตรีมีความสำคัญในบ้าน เพราะบุรุษต้องออกไปล่าสัตว์เป็นระยะเวลานาน แต่สมัยต่อมาแรงงานของผู้หญิงเป็นเพียงแรงงานสำรองเท่านั้น เพราะรูปแบบการทำงานของผู้ชายเปลี่ยนจากการล่าสัตว์มาทำกินทางการเกษตรในพื้นที่นา แรงงานของผู้ชายจึงมีความสำคัญ ตลอดจนมีการเลิกจ้างแรงงานผู้หญิงที่มีความอ่อนแอกว่า ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชายจึงเกิดขึ้น แต่แนวคิดนี้ได้หมดไปแล้วในช่วงทศวรรษที่ 1980

2) สตรีนิยมสายถอนรากถอนโคน (Radical Feminism)

การศึกษาบทบาทของสตรีตามแนวทฤษฎีความรุนแรง หรือถอนรากถอนโคน (กนลา และพรศักดิ์, 2527: 28-42 และวารุณี, 2545: 89-133) มีความเชื่อว่า ความแตกต่างทางเพศเป็นตัวกำหนดการแบ่งชนชั้นทางสังคมที่มีผลทำให้สตรีต้องมีสถานะทางสังคมที่ด้อยกว่าบุรุษ ถูกกีดกันมิให้เข้ามามีบทบาท และมีโอกาสในการสร้างวัฒนธรรมเช่นเดียวกับบุรุษ โดยถือความ

แตกต่างทางเพศเป็นหลักเกณฑ์ ที่สำคัญคือ ความสามารถในการสืบพันธุ์ซึ่งเป็นความแตกต่างด้านกายภาพ โดยสตรีต้องตกอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบและถูกเอารัดเอาเปรียบตลอดมา トラบจนได้มีการคิดค้นยาคุมกำเนิด ซึ่งช่วยให้สตรีสามารถควบคุมการมีบุตร และกำหนดชะตาชีวิตของตนได้ดีขึ้น นอกจากนี้ การที่สตรีส่วนใหญ่มีสภาพร่างกายที่อ่อนแอ บอบบาง ยากที่จะป้องกันตนเองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่มีการต่อสู้โดยใช้กำลังเช่นในสังคมดั้งเดิม สตรีจึงต้องพึ่งพาการปกป้องคุ้มครองจากบุรุษและยอมรับใช้ปรนนิบัติบุรุษ เพื่อตนและลูกหลานสามารถดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้

(จิรติ และสุชีลา, 2529: 49-64) กลุ่มสตรีหัวรุนแรงต้องการเน้นความสำคัญของสงครามระหว่างเพศ ซึ่งหมายความว่าขบวนการปฏิบัติของสตรีจะต้องเป็นเอกเทศ แสวงหาหนทาง และวิธีการปลดปล่อยของตนเองจากโครงสร้างสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่

สรุปว่า แนวคิดสตรีนิยมสายถอนรากถอนโคน เน้นความแตกต่างทางเพศเป็นตัวกำหนดแบ่งชนชั้นทางสังคม สถานะทางสังคมของผู้หญิงจึงได้รับการยอมรับน้อยกว่าบุรุษ แนวคิดนี้จึงเห็นว่าผู้หญิงแสวงหาหนทางให้หลุดพ้นโครงสร้างของชายเป็นใหญ่

3) สตรีนิยมสายเสรีนิยม (Liberal Feminism)

นักทฤษฎีเสรีนิยมที่ศึกษาบทบาทสตรี (กนลา และพรศักดิ์, 2527: 28-42) มีความเชื่อพื้นฐานที่สำคัญว่า มนุษย์ทุกผู้ทุกนามถูกสร้างขึ้นมาให้มีความเท่าเทียมกัน แต่สตรีเป็นกลุ่มที่ถูกกีดกันจากโอกาสที่เท่าเทียมกันมากที่สุด จึงได้เรียกร้องให้มีการนำเอาหลักการของความเสมอภาคเข้ามาใช้ปฏิบัติกับกลุ่มสตรี นักเสรีนิยมยอมรับสถาบันครอบครัวและความเป็นมารดาว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาสังคม เพราะเป็นเครื่องกีดขวางและบั่นทอนสังคม ที่จะนำเอาความรู้ความสามารถของสตรี ซึ่งเป็นสมาชิกส่วนมากของสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมได้ แนวทางแก้ไขความไม่เท่าเทียมทางสังคมและทางเพศ ได้อาศัยการปฏิรูป โดยการปรับปรุงระบบการศึกษาและทัศนคติทางเพศภายในระบบสังคม เป้าหมาย เพื่อให้สตรีมีส่วนร่วมในสังคมโดยไม่เสียหายต่อการเป็นภรรยา และมารดาที่ดี

โดยสรุป ทฤษฎีแนวทางเสรีนิยมเสนอแนวคิดนี้ไม่มีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมืองของสังคมปัจจุบัน ตลอดจนไม่ต้องการขจัดระบบครอบครัวที่ผู้ชายเป็นใหญ่ให้หมดไป แต่พยายามหาวิธีการแก้ไขปัญหาคความไม่เท่าเทียมทางสังคมและทางเพศโดยการปรับระบบการศึกษา และทัศนคติทางเพศของสังคม ยังคงเน้นว่าผู้หญิงยังมีความเป็นภรรยาและมารดาที่ดี

4) สตรีนิยมสายวัฒนธรรม (Cultural Feminism)

แนวคิดนี้มีทัศนะว่าคุณสมบัติของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษยชาติ เป็นแนวทางการศึกษาที่มุ่งค้นคว้าเกี่ยวกับการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของสตรีที่เป็นเอกเทศ ไม่เน้นการเสนอแนวทางเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่งโดยชัดเจน แนวทางนี้ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างสตรีและบุรุษ โดยโดดเด่นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ และการเมือง ปัญหาของแนวคิดนี้ คือ ทำอย่างไรจึงจะสร้างจิตสำนึกร่วมของสตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งความตระหนักถึงรูปแบบ และระดับของการกดขี่ทางเพศที่สตรีในแต่ละชนชั้นประสบอยู่ ซึ่งมีความแตกต่างกันออกไป (จิริติ และสุชีลา, 2529: 41)

5) สตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ (Marxist Feminism)

แนวคิดนี้ มีอิทธิพลต่อแนวคิดสตรีนิยมตะวันตกในช่วงทศวรรษ 1960–1970 ให้ความสนใจวิเคราะห์เกี่ยวกับกิจกรรมส่วนที่ผู้หญิงทำเป็นหลัก ทั้งที่เป็นงานบ้านและงานอาชีพ การที่ผู้หญิงถูกเอารัดเอาเปรียบเป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม งานบ้านจึงเป็นเรื่องที่สตรีนิยมสายนี้ให้ความสนใจ โดยระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมทำให้เกิดการแบ่งแยกการทำงานออกเป็นงานส่วนตัวคืองานบ้าน และงานที่ทำนอกบ้านซึ่งถือว่าเป็นงานที่ก่อให้เกิดผลผลิต (productive work) และงานเหล่านี้จะได้รับเงินค่าจ้าง ส่วนงานบ้านที่ผู้หญิงทำถูกมองว่าเป็นงานที่ไม่ได้สร้างผลผลิต (nonproductive work) ระบบทุนนิยมทำให้คุณค่าของงานบ้านมีค่าน้อย การกระทำเช่นนี้มีประโยชน์ต่อระบบทุนนิยม เพราะสามารถทำให้ผู้ชายได้ทำงานอย่างเต็มที่ในที่ทำงานโดยไม่ต้องเสียเวลาทำงานบ้านหรือทำอาหาร ดังนั้น มาร์กาเร็ต (Margaret Benston) นักสตรีนิยมสายนี้ได้ตอบว่า งานบ้านเป็นงานที่หนักและยากลำบากไม่น้อยกว่างานอาชีพอื่นๆ และเสนอว่าต้องทำงานบ้านให้เป็นเรื่องทางสังคม เป็นเรื่องที่ชุมชนทำร่วมกัน เช่น การจัดให้มีการทำอาหารและรับประทานอาหารร่วมกันในชุมชน แม้การจัดการเช่นนี้ผู้หญิงก็คงทำหน้าที่ทำอาหารเช่นเดิม แต่สิ่งที่จะเกิดขึ้นคือ สังคมตระหนักมากขึ้นว่างานทำอาหารหรืองานบ้านอื่นๆ มีความจำเป็นทางสังคมอย่างไร และทำให้เกิดการรับรู้ทางสังคมมากขึ้นว่างานบ้านนั้นเป็นงานที่ยากลำบากเพียงใด สังคมได้ให้ความเคารพต่อผู้หญิงในฐานะที่ทำงานที่ยาก และไม่สามารถกดขี่ผู้หญิงโดยอ้างว่าเธอเป็นกาฝากของสังคม เช่นเดียวกับคอลลลา คอสต้า และเอส. เจมส์ (Dolla Costa & S. James) ที่เสนอว่างานบ้านไม่ใช่งานที่ไม่มีคุณค่า แต่งานบ้านเป็นงานที่สร้างผลผลิต โดยผู้หญิงไม่จำเป็นต้องอยู่ในกำลังแรงงาน เพราะงานที่ผู้หญิงทำมีความจำเป็นกับทุกคนภายในบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดทำอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ความสะอาดสบายภายในบ้าน นักสตรีนิยมสายนี้จึงให้ความสำคัญต่องานบ้านของผู้หญิงเป็นสำคัญ (วารุณี, 2545: 73-88)

6) สตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Feminism)

กลุ่มนี้ให้ความสำคัญเรื่องการก่อรูปของบุคลิกลักษณะเฉพาะของแต่ละเพศในกรอบที่ผู้ชายเป็นใหญ่ นำเสนอถึงความสำคัญของ “พ่อ” และวิเคราะห์ถึงผลการรับผิดชอบของผู้หญิงในการเป็นแม่ว่า มีผลต่อบุคลิกภาพและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้หญิง จึงเป็นการดีที่ทำให้ผู้หญิงมีคุณลักษณะต่างๆที่ดี เช่น การเอาใจใส่ผู้อื่น เห็นอกเห็นใจผู้อื่น และคุณลักษณะเหล่านี้ควรทำให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้ชายและเชื่อว่า ความเข้าใจต่อการพัฒนาการความเป็นหญิงและชาย จำเป็นต้องเข้าใจถึงระดับจิตใจ จิตวิเคราะห์ช่วยให้เข้าใจพัฒนาการทางจิตดังกล่าว สตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) สตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์แนวฟรอยด์ แนวคิดของกลุ่มนี้เกิดจากการผสมผสานระหว่างสำนักคิดสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ สายสังคมนิยม สายถอนรากถอนโคนและสายจิตวิเคราะห์ โดยมีพัฒนาการในสหรัฐอเมริกา แนวคิดนี้ พยายามเชื่อมปรากฏการณ์การสร้างความเป็นหญิง เช่น การดูแลเอาใจใส่ผู้อื่นหรือบุคลิกภาพที่สัมพันธ์กับผู้อื่นที่เกิดภายในจิตไร้สำนึก และ 2) สตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์แนวลาซัง พัฒนาขึ้นในประเทศฝรั่งเศสจากงานของ ฌาก ลาคัง (Jacques Lacan) ซึ่งอธิบายถึงพัฒนาการความเป็นตัวตนทางเพศในแง่มุมของภาษาศาสตร์หรือวัฒนธรรมทางสัญลักษณ์ มากกว่าอธิบายจากรูปธรรมหรือแง่มุมทางชีววิทยา (วารุณี, 2545: 73-88)

7) สตรีนิยมสายหลังสมัยใหม่ (Postmodern Feminism)

แนวคิดนี้เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980 โดยปฏิเสธความเชื่อหรือระบบคิดของยุคสมัยใหม่ คือ ปฏิเสธความเป็นสากลของผู้หญิงทั้งโลก เพราะการนำเสนอแบบนี้เป็นการละเลยความแตกต่างที่มีอยู่ในหมู่ผู้หญิง เป็นการตัดผู้หญิงบางกลุ่มออกไป เพราะผู้หญิงไม่ได้เหมือนกันทั้งหมด และระบบคิดแบบแบ่งเป็นคู่ตรงข้าม (คิดแบบด้านหนึ่งตรงกันข้ามกับอีกด้านหนึ่ง เช่น ผู้หญิงกับผู้ชาย ธรรมชาติกับวัฒนธรรม เป็นต้น) แนวคิดนี้ไม่เชื่อว่าจะมีอธิบายเพียงแง่เดียวในการอธิบายปรากฏการณ์ในโลกนี้ และยังปฏิเสธความเชื่อว่าวิทยาศาสตร์แบบวัตถุวิสัยจะสามารถค้นพบกฎของความเป็นจริงที่ดำรงอยู่อย่างอิสระ นักคิดที่มีชื่อเสียงคือฟูโก (Foucault) มองว่า สตรีนิยมควรให้ความสำคัญกับมุมมองที่เป็นท้องถิ่น บริบททางประวัติศาสตร์ (วารุณี, 2545: 165) ดังนั้น แนวคิดนี้จึงให้ความสำคัญกับความแตกต่างของผู้หญิงที่มีอยู่มากมาย รวมทั้งความหลากหลายที่มีอยู่ของผู้หญิงแต่ละคน

สรุปแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสตรีนิยมได้ว่า 3 แนวแรก คือ สายสังคมนิยม สายถอนรากถอนโคน และสายเสรีนิยมนั้น มีทัศนะร่วมกันว่า ความแตกต่างระหว่างหญิงและชายเป็นสิ่งที่สังคมกำหนดขึ้น และความแตกต่างกันนี้เป็นที่มาของสถานภาพที่เสียเปรียบของสตรี ดังนั้น จึงเน้นที่การแสวงหาสังคมที่หญิงและชายมีความเสมอภาคกันในฐานะและคุณสมบัติของสมาชิกของสังคม ส่วนแนวคิดที่ 4 สตรีนิยมสายวัฒนธรรม มีทัศนคติที่มุ่งสร้างจิตสำนึกร่วมของสตรี ความตระหนักต่อรูปแบบ และระดับของการกดขี่ทางเพศที่สตรีแต่ละชนชั้นประสบอยู่ ในขณะที่

แนวคิดที่ 5 สายมาร์กซิสต์ มีความเห็นว่า ผู้หญิงถูกเอารัดเอาเปรียบเป็นผลจากระบบเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม จึงควรให้คุณค่าและความสำคัญกับงานบ้านและงานอาชีพที่ผู้หญิงทำ ซึ่งแนวคิดนี้ได้หมดไปแล้วช่วงทศวรรษ 1980 ส่วนแนวคิดที่ 6 สายจิตวิเคราะห์ เน้นการศึกษาบทบาทหญิงชาย โดยศึกษาในระดับจิตใจเป็นสำคัญ และแนวคิดที่ 7 สายสตรีนิยมหลังสมัยใหม่ที่ปฏิเสธความเหมือนของกลุ่มผู้หญิง หรือความมีอัตลักษณ์ที่แน่นอนของกลุ่มผู้หญิง จึงไม่มีความเป็นผู้หญิงที่แท้ คงที่ตายตัวและไม่เปลี่ยนแปลง แต่อัตลักษณ์ของผู้หญิงมีความหลากหลาย และมีได้ถูกกำหนดโดยความเป็นเพศหญิงเท่านั้น

อนึ่ง ทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น เป็นแนวคิดการศึกษาของตะวันตก ซึ่งการศึกษาของกฤตยา (อ้างถึงใน ชลิดาภรณ์, 2546: 27) เสนอว่าหัวใจของความเชื่อในระบบวิถีคิดของสตรีนิยมวางอยู่บนแกนหลักในการวิเคราะห์ระบบสังคมสามประการ คือ ประการแรก การตกผลึกของวิถีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ ประการที่สอง ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้ชายและผู้หญิง และประการที่สาม โครงสร้างทางสังคมเป็นตัวกำหนดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย โดยผ่านสถาบันครอบครัวและเครือญาติ สถาบันการเมืองการปกครอง และสถาบันทางศาสนา เป็นต้น

2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แนวคิดของเฟิร์ธ (Firth 1995 อ้างถึงใน เขียรชัย อิศรเดช, 2548: 57) ได้ทบทวนงานวิจัยเรื่องเพศภาวะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบุว่างานศึกษารายละเอียดเรื่องบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมอันเนื่องมาจากพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพิ่งปรากฏในคริสต์ศตวรรษ 1980 คือ งานของเฟิร์ธเรื่องแม่บ้านในชุมชนประมงมาเลเซีย ช่วงปี 1939-1940 เป็นงานชิ้นแรกของผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเด็นสนใจ คือ เรื่องสถานภาพของผู้หญิงเมื่อเปรียบเทียบกับผู้ชาย เอกสารช่วงแรกระบุว่า ผู้หญิงในภูมิภาคนี้มีสถานภาพสูง มีสายเครือญาติสองฝ่าย และผู้หญิงเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจในการเป็นแม่ค้าและผู้จัดการด้านการเงิน ตรงกันข้ามกับผู้หญิงในอินเดียและจีน (เอเชียใต้)

บทบาทของผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีสถานภาพที่เท่ากับผู้ชาย โดยมีระบบการสืบสายเครือญาติทั้งสองฝ่าย ทำให้เด็กที่เกิดมามีความสัมพันธ์กับญาติทั้งสายพ่อและสายแม่ ระบบการนับญาติทั้งสองฝ่ายก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านความรับผิดชอบและการร่วมมือเกื้อกูลดูแลซึ่งกันและกัน ตรงกันข้ามกับสังคมอินเดียและตะวันตกที่มีการนับถือสายเครือญาติสายเดียว คือ สายพ่อ ระบบสืบสายเครือญาติทั้งสองฝ่าย ผู้หญิงได้รับมรดกในแง่ทรัพย์สิน ที่ดินหรือตำแหน่งต่างๆ กับพี่ชายหรือน้องชายของตน และผู้หญิงสามารถควบคุมดูแลทรัพย์สินนั้นได้ แม้หลังการแต่งงานแล้ว ยิ่งกว่านั้นการแลกเปลี่ยนทรัพย์สินระหว่างครอบครัวว่าสาวก็มีภักคคาดหวังให้ครอบครัวฝ่ายชายจ่ายมากกว่า

ครอบครัวฝ่ายหญิง เพื่อตั้งเป็นสินสมรส ซึ่งอาจรวมถึงสิ่งมีค่าอื่นๆ รวมถึงบริการต่างๆ ที่ครอบครัวฝ่ายชายต้องให้กับฝ่ายหญิง ทำให้เด็กหญิงในสังคมแถบนี้ไม่ได้เป็นภาระทางการเงินแก่พ่อแม่ของตนมากกว่าเด็กผู้ชายเมื่อถึงวัยแต่งงาน การให้กำเนิดเด็กหญิงหรือเด็กชายจึงมีคุณค่าเท่ากัน (ปราณี, 2549:6-7)

ถึงแม้ว่าสังคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากของจีนและอินเดียเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งคณะอนุกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี (2534 อ้างถึงใน วันทนิย์ และสุนีย์, 2541:5-6) กล่าวว่า สังคมไทยได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดียโดยผ่านทางศาสนา ทั้งพุทธ พราหมณ์ และอิทธิพลจากจีน ซึ่งวัฒนธรรมของอินเดียและจีนสถานภาพของผู้หญิงต่ำกว่าผู้ชายมากเห็นได้จากมนูศาสตร์ของอินเดีย มีข้อความเกี่ยวกับสตรีว่า “เมื่อเยาว์บิดาคุ้มครองรักษา เมื่อใหญ่เป็นหน้าที่ของสามี และเมื่อแก่เฒ่าเป็นหน้าที่ของบุตรชาย” ส่วนจีนมีความเชื่อว่า การได้บุตรหญิงถือว่าขาดทุน ยังมีบุตรหญิงมากถือว่าครอบครัวนั้นเคราะห์ร้าย และชาวจีนมีความเชื่อว่า “ลูกผู้หญิงโตขึ้นก็ต้องไปเป็นสมบัติของครอบครัวสามี พ่อแม่ไม่ได้มีสิทธิในตัวลูกหญิงที่แต่งงานแล้วนั้นเลย” และทัศนคติของอินเดียซึ่งมีค่านิยมของสตรีเปรียบเทียบกับ “ลูกผู้หญิงยอมเป็นเชือก้อนอุบาทว์ห้อยอยู่เหนือหลังคาบ้านเรือน” แต่พบว่าทัศนคติและค่านิยมของสังคมไทยต่อสตรีดีกว่าของจีนและอินเดีย

ในทำนองเดียวกัน ริค (Reid 1988:146 อ้างถึงใน ปราณี, 2547: 44) เสนอว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ เป็นหนึ่งในเรื่องราวที่ปรากฏเป็นแบบแผนเฉพาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่แตกต่างจากส่วนอื่นๆของโลกอย่างชัดเจน แม้แต่อิทธิพลของศาสนาอิสลาม คริสต์ พุทธ และขงจื้อที่ทวีความเข้มแข็งมากกว่า 400 ปี ก็ไม่สามารถลบล้างรูปแบบของผู้หญิงที่ค่อนข้างมีอิสระและมีความสำคัญทางเศรษฐกิจสูง

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับเอริงตัน (Erington) และคาริม (Karim) (1995 อ้างถึงใน Jawanit, 2000: 63) ซึ่งเสนอว่า ผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มี “สถานภาพ” เท่าเทียมผู้ชาย ในระบบนี้ผู้หญิงมีสิทธิได้รับมรดกทางทรัพย์สิน ที่ดิน หรือตำแหน่งต่างๆกับพี่ชายหรือน้องชายของตน และยังสามารถควบคุมดูแลทรัพย์สินนั้นได้ แม้หลังการแต่งงานแล้ว นอกจากนี้ ผู้หญิงยังเป็นผู้จัดการและควบคุมการเงินของครอบครัว รวมทั้งมักทำการค้าขายด้วย ผู้ชายจึงมักเป็นผู้รับเงินจากภรรยา สถานะทางการเงินของผู้หญิงจึงค่อนข้างดีเมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงในส่วนอื่น เช่น อินเดียและจีน

กล่าวได้ว่า งานส่วนใหญ่เกี่ยวกับผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น เน้นถึงสถานภาพโดยเปรียบเทียบระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในภูมิภาคนี้มีความเท่าเทียมทั้งการนับสายเครือญาติสองฝ่าย ตลอดจนผู้หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจ โดยการเป็นแม่ค้า ผู้จัดการด้านการเงิน

ภายในครัวเรือน และมีความเป็นอิสระไม่ถูกกดขี่ในครอบครัว ตลอดจนมีสิทธิได้รับมรดกทรัพย์สิน ที่ดินหรือตำแหน่งใดๆเท่ากับผู้ชาย ซึ่งมีความแตกต่างกับสถานภาพของผู้หญิงในประเทศจีนและอินเดีย

2.3 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้หญิงในประเทศไทย

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและการให้ความหมายบทบาทของผู้หญิงในสังคมไทยจากเอกสาร บทความ และงานวิจัย มีดังนี้

บทความของบุปผา (2527:33-34) กล่าวถึงบทบาททั่วไปของผู้หญิงในชนบท มีบทบาท 2 ด้าน ด้านแรกเป็นบทบาทในบ้าน คือ 1) เป็นผู้ทำงานของครอบครัวในเรื่องต่างๆ 2) เป็นผู้บัญชางานที่จะให้สมาชิกของครัวช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้าน 3) เป็นผู้จัดการซื้อของครอบครัว 4) เป็นผู้อบรมบ่มนิสัยเด็ก และ 5) เป็นผู้ประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวและชุมชน และด้านที่สองเป็นบทบาทนอกบ้าน คือ 1) ช่วยแบ่งเบาภาระพ่อแม่บ้านในการประกอบอาชีพหลัก เช่น ทำการเกษตร ทำไร่ทำนา และเลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นงานที่เบากว่าผู้ชาย และ 2) ช่วยกิจกรรมชุมชน เช่น งานบุญ งานประเพณี งานเทศกาลของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทผู้หญิงที่ นภัส (2537:95) กล่าวว่า บทบาทของผู้หญิงที่ต้องแสดงตลอดมา คือ บทบาทแม่ศรีเรือนที่รับผิดชอบดูแลปากท้องของสมาชิกในบ้านนับตั้งแต่หุงหาอาหาร ล้างถ้วยล้างชาม ไปจ่ายตลาด ซื้อข้าวของเครื่องใช้ ฯลฯ และบทบาทรองลงมา คือ บทบาทของผู้หญิงเก่งที่ต้องหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ตัวอย่างชัดเจน คือ ผู้หญิงในชนบท นอกจากไปกรีาะแคะ กรีาะฝน ทำไร่ ทำนา ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์แล้ว ยังต้องรับบท “แม่ค้า” เทียบเทียบหาของป่า มัน เห็ด หน่อไม้ และผักต่างๆ ไปขายและแลกเปลี่ยนในตลาด พอหมดหนัมนาก็ต้องหารายได้เสริมด้วยการทอผ้า ทอเสื่อ สานตะกร้า กระบุง บ้างก็แปรรูปอาหารเพื่อไปขายยังตลาด เรียกได้ว่ามือไม้ของผู้หญิงไม่เคยหยุดนิ่ง

Rodda (1991: 10) ศึกษาบทบาทของผู้หญิงในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศกำลังพัฒนาแถบเอเชีย พบว่า ผู้หญิงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมและผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ โดยมีบทบาทใน 3 ด้าน กล่าวคือ 1) ด้านพฤติกรรมที่พิทักษ์รักษาสีงแวดล้อม 2) ด้านเศรษฐกิจที่เป็นผู้บริโภครหรือใช้ผลิตภัณฑ์ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และ 3) ด้านเทคโนโลยี เน้นเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกพืชแบบผสมผสานหรือวนเกษตรแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ เป็นการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ ผู้หญิงจึงเป็นผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญทั้งในระดับชุมชน ระดับชาติและระดับโลก เช่นเดียวกับ Oppong and Abu (อ้างถึงใน Richter & Yodduern-Attig (1992: 4) ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญ 7 ประการ คือ 1) เป็นผู้ให้กำเนิด คือ มารดา 2) เป็นผู้ทำงานอาชีพ 3) เป็นคู่ชีวิต/คู่สมรส 4) เป็นผู้จัดการงานในบ้าน เช่น ฐานะภรรยา 5) ผู้สืบทอดวงศาความญาติทางสายมารดา 6) ผู้ร่วม

กิจกรรมชุมชน และ 7) เป็นผู้มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะบุคคล ซึ่งแต่ละบทบาทของผู้หญิงจึงมีกิจกรรม วัตถุประสงค์ และหน้าที่ที่ต่างกันออกไป

ในทำนองเดียวกัน การศึกษาของกชกร (2539:5-13) เรื่องผู้หญิงชนบทกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ 17 จังหวัด ใน 6 ภาคของประเทศไทย โดยวิธีการวิจัยภาคเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม โดยใช้แบบสัมภาษณ์กลุ่มสตรีตัวอย่าง จำนวน 4,010 คน จาก 401 หมู่บ้านทั่วประเทศ พบว่าบทบาทของผู้หญิงชนบทกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ 1) บทบาทในเรื่องความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว นอกเหนือจากการทำไร่ทำนาแล้ว ผู้หญิงยังเป็นผู้หาอาหาร จับสัตว์ ปลูกผัก รวมถึงการปรุงอาหาร การเก็บรักษาอาหาร 2) บทบาทในการทำงานบ้าน เช่น การหาน้ำสะอาดสำหรับดื่ม และใช้ทำความสะอาดเสื้อผ้าและที่อยู่อาศัย หาเชื้อเพลิงแหล่งพลังงานมาหุงต้ม การดูแลบุตรหลานในครอบครัว และ 3) บทบาทในการเสริมรายได้ให้กับครอบครัว นอกจากการทำงานในไร่นา ในสวน และในบ้านแล้ว สตรียังหารายได้จากการเล่นของป่าหรือหาปลา เป็นต้น

ดังนั้น บทบาทของผู้หญิงจึงมีความเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม เปรียบเสมือนผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญในฐานะ 1) ในฐานะผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนา ผู้หญิงเป็นผู้ใช้ทรัพยากรโดยตรง เนื่องจากมีหน้าที่หาอาหาร เพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัว 2) ในฐานะผู้บริโภค เนื่องจากเป็นผู้ตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าสำหรับครัวเรือน มีผลต่อภาคธุรกิจหรือภาคอุตสาหกรรมที่จะผลัดกันให้มีกระบวนการผลิตที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม 3) ในฐานะผู้ผลิต ผู้หญิงมีบทบาทสูงในการผลิตภาคเกษตรกรรม จึงมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมดิน ปรับปรุงดิน จัดการไร่นา การเก็บเกี่ยวผลผลิต การเลี้ยงสัตว์ การแปรรูปอาหาร ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง และ 4) ในฐานะผู้จัดการด้านประชากร ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง เนื่องจากเป็นผู้ควบคุมประชากรและขนาดของครอบครัว เห็นได้ว่าจำนวนประชากรที่มากขึ้นเป็นการสร้างแรงกดดันการใช้ทรัพยากรธรรมชาตินำมาสู่ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม หากผู้หญิงสามารถลดจำนวนประชากรลงได้ ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในฐานะผู้จัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ส่วนเบญจวรรณ (2539: 7) ได้ระบุในเอกสารเรื่องผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมว่า ผู้หญิงมีบทบาท 3 ประการ คือ 1) หน้าที่ในการผลิต โดยผลิตอาหาร และสิ่งของ เพื่อบริการสมาชิกในครัวเรือนในรูปผลผลิตเพื่อการยังชีพหรืออุปโภคได้ 2) หน้าที่ในครัวเรือน คือ การเป็นภรรยาที่มีหน้าที่ในการตัดสินใจเลือกวัตถุดิบ เพื่อประกอบอาหาร การจัดระเบียบบ้านเรือน การเลือกใช้

ผลิตภัณฑ์ การถ่ายทอดความรู้ และอบรมสั่งสอนสมาชิกในครัวเรือน รวมถึงบทบาทหน้าที่ของแม่

ผู้เป็นตัวแบบให้เด็กตั้งแต่เยาว์วัย และ 3) หน้าที่ในการสนับสนุนกิจกรรมชุมชน แยกบทบาทเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก การเป็นผู้นำชุมชน และส่วนที่สอง การเป็นผู้ร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ผู้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เลขานุการ และสมาชิกกลุ่ม

สำนักนายกรัฐมนตรีนคร (2541: 18-25) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงชนบทกับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมในเรื่อง 1) ผู้หญิงกับการใช้ที่ดิน ในบทบาทของผู้จัดการด้านการผลิตอาหารและตั้งสมมติฐานความรู้อันมหาศาลเกี่ยวกับวิธีการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน ดังนั้น ผู้หญิงจึงมีอำนาจในการเข้าถึงการใช้ที่ดินไม่ว่าจะผ่านกลไกการสืบทอดมรดก หรือการรักษาป่าของชุมชนให้ผู้หญิงเข้าไปเก็บอาหาร การปลูกพืชชนิดเดียวแทนการปลูกพืชหลายชนิด การนำเอาเครื่องจักรมาใช้ เมื่อมีการเพาะปลูกขนาดใหญ่ 2) บทบาทผู้หญิงเกี่ยวกับการจัดหาน้ำดื่ม น้ำใช้ โดยผู้หญิงเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับการหาแหล่งน้ำว่าจะใช้น้ำจากแหล่งใด มีการจัดแบ่งปริมาณของการใช้น้ำเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ตั้งแต่การดื่ม การทำอาหาร การทำความสะอาดร่างกาย (ของทุกคนในบ้าน) และที่อยู่อาศัย การรดน้ำผักสวนครัว การซักผ้า การหาน้ำให้สัตว์เลี้ยง เป็นต้น เป็นคนจัดการว่าจะไปเอาน้ำมาอย่างไร ขนอย่างไร ได้มาแล้วเก็บไว้ที่ไหน เก็บไว้อย่างไร และรับผิดชอบว่าจากปริมาณความต้องการใช้จะต้องมีแหล่งน้ำมากน้อยปริมาณแค่ไหน น้ำที่จะใช้งานแต่ละอย่างต้องมีคุณภาพอย่างไร น้ำอะไรใช้ดื่ม ใช้ซักผ้า ใช้ในครัว ใช้อาบ ใช้ซักล้าง และผู้หญิงเป็นคนจัดการว่าจะทำให้น้ำสะอาดได้อย่างไร ใช้วิธีการกรอง การต้ม และ 3) ผู้หญิงกับป่าไม้ ซึ่งป่าไม้เป็นแหล่งเชื้อเพลิง อาหารคน และอาหารสัตว์ ซึ่งมีความเข้าใจผิดบางประการเกี่ยวกับบทบาทหญิง-ชาย เมื่อครั้งยังอยู่ในเศรษฐกิจแบบยังชีพว่าผู้ชายมีฐานะ “ผู้ล่าสัตว์” (hunter) เป็นส่วนสำคัญของการหาอาหาร แต่การล่าสัตว์เพียงอย่างเดียวยังไม่สามารถทำให้คนในชุมชนหรือครอบครัวดำรงชีพได้ ต้องมีผู้หญิงทำหน้าที่ “ผู้เก็บรวบรวมอาหาร” (gatherer) นอกจากนี้ ป่ายังเป็นแหล่งที่ผู้ใช้ทั้งหาอาหารมนุษย์ หาอาหารแห้งให้สัตว์ และหาเชื้อเพลิงมาใช้ในครอบครัวด้วย

กล่าวได้ว่า งานศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมไทย ซึ่งนำเสนอภาพรวมๆ ของผู้หญิงไทยนั้น เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนความคิด ที่มุ่งพัฒนาผู้หญิงโดยมีกรอบกว้างๆ ว่า ผู้หญิงเป็นผู้ค่อยโอกาส งานส่วนใหญ่เป็นการเสนอภาพที่ไม่มีการตั้งคำถาม ไม่มีคำอธิบาย ทำให้การสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยอย่างเป็นทางการหรือในเชิงทฤษฎีจึงแทบจะไม่มี งานที่มีรวมถึงวิทยานิพนธ์มักเป็นการบอกถึงความเป็นไปของผู้หญิง โดยไม่อธิบายว่าเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น หรือบางกรณีมีเพียงการใช้กรอบแนวคิดอย่างกว้างๆ แบบตะวันตก คือ ผู้หญิงถูกกดขี่และพยายามใช้กรอบแนวคิดแบบตะวันตกอธิบาย จึงนับเป็นความพยายามในการกำหนดแนวทางการศึกษา

เรื่องผู้หญิงให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อช่วยให้เห็นภาพรวม และเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับผู้หญิงไทยให้เป็นระบบต่อไป (วารุณี, 2545: 196-199)

เห็นได้ว่า จากการตรวจเอกสารและงานวิจัยข้างต้น พบว่า ผู้หญิงชนบทในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และสังคมไทย มีบทบาทหน้าที่เป็นผู้จัดการสภาพความเป็นอยู่ทั้งเรื่องภายในบ้านและในชุมชนเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับผู้หญิงในประเทศไทย ที่มีบทบาทการจัดการเรื่องภายในบ้าน เป็นจัดการเรื่องต่างๆของครอบครัว เช่น ผู้จัดซื้อของ อบรมบ่มนิสัยเด็ก และบทบาทภายนอกบ้าน ทั้งการช่วยทำงานแบ่งเบาภาระพ่อบ้าน ทำการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ รวมถึงร่วมทำกิจกรรมภายในชุมชน เช่น ร่วมงานบุญ งานประเพณี งานเทศกาล นอกจากนี้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้หญิงไทยยังมีบทบาทการจัดการสิ่งแวดล้อมในฐานะผู้รักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม ตลอดจนผู้หญิงมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งเรื่องการใช้ดิน การจัดหาน้ำดื่ม น้ำใช้ และการใช้ทรัพยากรป่าไม้อีกด้วย

3. ความหมายของการมีส่วนร่วม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหมายของการมีส่วนร่วมมีหลากหลายแนวคิด แต่ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอของนักวิชาการ ดังต่อไปนี้

การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำ และร่วมบำรุงรักษา หรือเป็นขบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมแก้ปัญหาตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ปัญหา ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และการสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติขององค์กร และเจ้าหน้าที่ (ประเสริฐ, ม.ป.ป.: 65)

ซานิตซ์ (2530) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป หรือมากกว่านี้ได้กระทำกิจกรรมหนึ่งกิจกรรมใดร่วมกัน โดยพร้อมเพรียงกันและบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ด้วยกันในที่สุด

ส่วนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนของ Uphoff Yadav (อ้างถึงใน อคิน และคณะ, 2544: 180) พิจารณาได้จากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน
3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
4. การมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์

5. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม คือ การประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งโดยใช้กระบวนการตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินการ การรับประโยชน์ และการประเมินผล

จากการตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย ผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

รายงานการวิจัยเรื่องปัญหาและอุปสรรคของผู้นำท้องถิ่นสตรีของอภิชาติ และเทพี (2527) ซึ่งใช้วิธีการวิจัยแบบการจัดกลุ่มสนทนา โดยคัดเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสตรีเข้ากลุ่มสนทนากลุ่มละ 7-8 คน รวมทั้งหมด 4 กลุ่มจาก 41 จังหวัด โดยวิเคราะห์เกี่ยวกับขีดความสามารถ และปัญหา รวมทั้งอุปสรรคในการปฏิบัติหน้าที่ การยอมรับในภาวะและผลงานของผู้นำท้องถิ่นสตรี ผลการศึกษาสรุปว่า ในเรื่องของแรงจูงใจ ผู้นำท้องถิ่นสตรีส่วนใหญ่ มีประสบการณ์ในการทำงานจากการที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลที่เคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำมาก่อน นอกจากนั้น ยังมีความสนใจที่จะทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนและคิดว่าการก้าวขึ้นเป็นผู้นำสตรีเป็นเรื่องท้าทาย แม้การมีเพศเป็นหญิงของผู้นำ เป็นปัญหาในระยะแรกๆ ของการทำงาน แต่หลังจากที่ได้รับการยอมรับแล้ว ผู้นำท้องถิ่นสตรีก็มีความเชื่อมั่นว่า พวกตนสามารถทำงานได้ดีเท่าบุรุษ ผู้นำสตรีมีความคิดเห็นว่าสตรีในปัจจุบันนี้ มีสิทธิบทบาททางการเมืองการปกครอง ถ้ามีระดับการศึกษาที่สูงพอและได้รับการสนับสนุนอย่างเพียงพอ

นงลักษณ์ และคณะ (2530) ได้ทำวิจัยเรื่องการประเมินโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสตรีในงานน้ำสะอาดและสุขภาพ โดยได้ดำเนินการใน 6 หมู่บ้าน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า สตรีในชนบทเป็นผู้รับผิดชอบหลักสำหรับงานในครัวเรือน ในฐานะแม่บ้าน ซึ่งการจัดหาน้ำมาใช้ในครัวเรือนก็เป็นภาระหนึ่งที่สตรีส่วนใหญ่ต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และในช่วงฤดูกาลทำนา สตรีต้องช่วยบุรุษในการทำอย่างทัดเทียมกัน โดยมีความรับผิดชอบเรื่องครัวเรือนเช่นเดิม แต่สำหรับกิจกรรมการพัฒนาของหมู่บ้านแล้ว สตรีส่วนใหญ่ (ประมาณสามในสี่หรือมากกว่า) ไม่เคยเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มหรือเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน สตรีที่เข้าร่วมบ้างก็มีขอบเขตจำกัด เช่น เป็นฝ่ายสนับสนุนช่วยเหลือเรื่องการจัดทำอาหารและหาน้ำดื่ม ดังนั้น การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาจึงกลายเป็นเรื่องของบุรุษ

จากการศึกษาของกรมพัฒนาชุมชน (2531) พบว่า ปัญหาของสตรีในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน รวมทั้งอุปสรรคหรือปัญหาที่กระทบต่อการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนามี 3 ประการคือ 1) ตัวสตรีเองขาดโอกาสทางการศึกษา ขาดความเชื่อมั่นในการ

ตัดสินใจ ไม่กล้าแสดงออก ไม่สามารถถ่ายทอดความคิดของตนเองอย่างเป็นระบบได้ 2) การขาดอำนาจหรือไม่มีอำนาจต่อรองในครอบครัว สตรีเป็นเพียงผู้บริการสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งการอบรมเลี้ยงดูที่มุ่งให้สตรีเป็นผู้ตาม 3) สมาชิกในชุมชนมองว่าสตรีเป็นผู้อ่อนแอ อำนาจในการตัดสินใจปัญหาของชุมชนขึ้นอยู่กับบุรุษ และสตรีไม่สนับสนุนให้สตรีด้วยกัน เป็นผู้นำและขาดโอกาสทางการเข้าร่วมประชุม

วิสุทธิ (2544) ได้ศึกษาการสร้างควมหมายว่าด้วยเครือญาติและครอบครัวในเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงอิวเมียน (เย้า) ภายใต้วิถีการผลิตเชิงพาณิชย์และระบบสังคมที่ให้อำนาจชายเป็นใหญ่ โดยศึกษาแม่ค้าชาวอิวเมียนในตลาดในเขตเทศบาลตำบลช้างเผือกของชุมชนเมืองเชียงใหม่ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ จากการศึกษาพบว่า การพัฒนาของรัฐและหน่วยงานต่างๆและระบบทุนนิยมครอบงำโดยอำนาจชายเป็นใหญ่มีส่วนผลักดันให้ผู้หญิงอิวเมียนย้ายถิ่นสู่ชุมชนเมือง โดยใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการผลิตและการบริโภคทั้งก่อนและหลังเข้ามาในเมือง ประกอบด้วยบทบาทของผู้หญิงสองวัยทั้งเชิงรูปธรรม คือ การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การจัดการแรงงาน และเชิงนามธรรม คือ การใช้ชุดความคิดต่างๆ มาสร้างและช่วงชิงเพื่อเข้าถึงปัจจัยการผลิต โดยเลือกใช้ความหมายที่ซับซ้อน 4 ลักษณะ คือ 1) ความหมายเก่าที่เป็นแบบแผนตามจารีตของสังคมอิวเมียน 2) ความหมายที่ถูกดัดแปลงหรือถูกตีความใหม่ 3) ความหมายที่ผู้หญิงอิวเมียนสร้างขึ้นใหม่ และ 5) ความหมายที่ผสมผสานหรือคลุมเครือระหว่างลักษณะที่ 1, 2 และ 3

เนตรดาว (2544) ได้ศึกษาบทบาทของผู้หญิงชาวบ้านในการพัฒนา กรณีศึกษาบทบาทของผู้หญิงในเครือข่ายชุมชนเมือง มีพื้นที่ศึกษาคือ ชุมชนแออัดเมืองเชียงใหม่ 14 แห่ง โดยกำหนดกรอบแนวคิด 3 กรอบ คือ 1) แนวคิดผู้หญิงกับการพัฒนา 2) แนวคิดการเก็บกดปิดกั้นผู้หญิงเอาไว้ในบ้าน และ 3) แนวคิดสถานะทางเพศและความสัมพันธ์ทางเพศของผู้หญิงในสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่า แม้รัฐและเอกชนกระตุ้นให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิงมากขึ้น แต่มิได้คำนึงถึงความแตกต่างภายในชุมชนก่อน ซึ่งการพัฒนาทำให้ผู้หญิงที่เข้ามามีบทบาทการพัฒนากลายเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐและระบบอุปถัมภ์ ส่วนเป้าหมายมิได้มุ่งสร้างความเสมอภาคทางเพศ กลับทำให้ผู้หญิงไปอยู่ชายขอบและตกอยู่ในสถานะที่พึ่งพิงมากขึ้น การพัฒนาจึงเป็นเงื่อนไขให้กลุ่มอำนาจและผู้ชายได้รับผลประโยชน์ ในขณะที่ผู้หญิงคิดว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของผู้หญิงสู่ชีวิตที่ดีขึ้น และช่วยเพิ่มพลังอำนาจแก่ตน

อริยา (2544) ศึกษาเรื่องบทบาทของผู้หญิงในการเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและบทบาทของผู้หญิงในครัวเรือนและชุมชน โดยศึกษาเครือข่ายผู้หญิงที่มีลักษณะไม่เป็นทางการ ในตลาดสดที่ตั้งอยู่ชานเมือง จังหวัดพะเยา โดยกำหนดแนวคิด คือ 1) เครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ

และ 2) บทบาททางเศรษฐกิจในครัวเรือนของผู้หญิง ผลการศึกษาพบว่า การสร้างอำนาจต่อรองของผู้หญิงในการค้าขายในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดใช้เครือข่ายแบบไม่เป็นทางการในการต่อสู้กับระบบทุนนิยม และมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้หญิงอาชีพเดียวกัน โดยใช้ความเป็นเครือญาติและเพื่อนบ้าน แต่การเข้าไปมีบทบาทหลักทางเศรษฐกิจนั้น มิได้หมายความว่าผู้หญิงมีอำนาจต่อรองในครัวเรือน กลับทำให้ผู้หญิงมีภาระหนักขึ้น อำนาจการควบคุมยังอยู่ที่ผู้ชาย และอำนาจการต่อรองของผู้หญิงแต่ละคนไม่เท่ากัน จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของผู้หญิงแต่ละคน ผู้หญิงจะให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ความเป็นแม่ โดยให้ความหมายกับภาระที่ตนเองรับผิดชอบทั้งนอกบ้านและในบ้านว่าเป็นหน้าที่ ผู้หญิงจึงใช้อำนาจต่อรองเพื่อตนเองน้อยมาก การสร้างเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการของผู้หญิงทำให้มีบทบาททางเศรษฐกิจร่วมกัน เป็นการเพิ่มพลังให้ผู้หญิง ทำให้เกิดอำนาจทางสังคม นำไปสู่การบ่มเพาะประสบการณ์ใหม่และอำนาจการต่อรองในครอบครัว

เขาวนิจ (2546) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านแห่งหนึ่งริมทะเลสาบสงขลา ในช่วงปี พ.ศ. 2540–2541 พบว่า การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม นโยบายส่งเสริมการศึกษา การทำสวนยางพารา ตลอดจนกลไกตลาด ซึ่งหมายรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับหมู่บ้านในแง่การผลิตและการบริโภค ล้วนเป็นผลสืบเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้ครอบครัวชนบทใช้วิธีการที่แตกต่างกันตามมาตรฐานทรัพยากรที่มีอยู่เดิม เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง เกิดการแบ่งชั้นทางสังคมของหมู่บ้านขึ้น อย่างไรก็ตาม การแบ่งงานกันทำระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย และการจัดการเรื่องเงินในครัวเรือน มิได้แปรเปลี่ยนไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านและครอบครัว เนื่องจากอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงยังคงเน้นย้ำที่ความเป็นแม่และงานบ้าน

เช่นเดียวกับงานศึกษาในปี 2547 (เขาวนิจ, 2547) ได้ศึกษาเรื่องผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้ในกระแสการพัฒนา โดยศึกษาพื้นที่สองหมู่บ้านในจังหวัดสงขลาและพัทลุง เพื่อวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้ และผลตอบแทนจากการมีส่วนร่วมดังกล่าว โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเอกสาร และการศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดสงขลาและพัทลุง รวมทั้งนำเสนอภาพรวมของผู้หญิงไทย และอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชายแนวทางและนโยบายการพัฒนาสตรีในประเทศไทย จากทัศนะประสบการณ์ของผู้ชายและผู้หญิงซึ่งมีบทบาทเด่นในกิจกรรมการพัฒนาภาคใต้ ผลสรุปว่า แม้ผู้หญิงชาวใต้จะมีภาพลักษณ์แตกต่างจากผู้หญิงภาคอื่นๆ คือ ภาพลักษณ์ที่ค่อนข้างแข็งแกร่ง แต่ผู้หญิงเหล่านี้ได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม ในลักษณะเดียวกับผู้หญิงในภาคอื่นๆ ซึ่งเป็นผลกระทบจากการพัฒนาภายใต้อุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย ว่าด้วยบทบาทของผู้หญิงที่เน้นความเป็นภรรยาและมารดาที่สืบทอดกันมา

นอกจากนี้งานในปี 2548 (เขาวนิจ และคณะ, 2548) ได้ศึกษาเรื่องผู้หญิงมุสลิมกับปัจจัยที่เอื้อต่อบทบาทการพัฒนาชุมชนในโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองนำอยู่ปัตตานี โดยนำเสนอผลการศึกษา ซึ่งสืบเนื่องจากการดำเนินโครงการติดตาม พัฒนา และยกระดับองค์ความรู้เกี่ยวกับโครงการปฏิบัติการชุมชนเมืองนำอยู่ภาคใต้ ช่วงเวลา 1 ปี (พ.ศ. 2546) ข้อมูลได้จากการสัมภาษณ์บุคคลจำนวน 13 คน ทั้งผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมือง นักวิชาการมุสลิม และผู้หญิงมุสลิม 3 คน ซึ่งมีบทบาทนำในการพัฒนาชุมชนเมืองในปัตตานี ประกอบกับการสำรวจเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ บริบททางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนมุสลิมภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัตตานี ผู้ศึกษาพบว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาการเป็นผู้นำชุมชนของผู้หญิงมุสลิม ได้แก่ โอกาสที่เพิ่มขึ้นทั้งในด้านอาชีพ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา และการได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อมวลชน รวมทั้งการทำหน้าที่ในครอบครัวให้สมบูรณ์ควบคู่ไปกับงานพัฒนา และการสร้างการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน การส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงมุสลิมในการพัฒนา จึงควรเชื่อมโยงกับวิถีปฏิบัติ และหลักการมุสลิม ซึ่งเน้นบทบาทของผู้หญิงในการเป็นภรรยา และมารดาเป็นสำคัญ

บรรชกร และคณะ (2546) ได้ศึกษาการบูรณาการทางวัฒนธรรมกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มสตรีในการพัฒนาชนบท โดยศึกษาพื้นที่ 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านป่าไผ่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ และบ้านล่องเต๋อ ตำบลประตูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่า รูปแบบการรวมกลุ่มของสตรีมี 2 ลักษณะ คือ การรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และการรวมกลุ่มแบบเป็นทางการ ความมุ่งหมายของการรวมกลุ่ม คือ เพื่อให้มีอำนาจการต่อรองและได้รับการสนับสนุนในด้านผลประโยชน์ต่างๆ โดยมีการบูรณาการวัฒนธรรมเรื่องบทบาทระหว่างหญิงชาย การบูรณาการความรู้ดั้งเดิมและความรู้ใหม่โดยใช้ต้นทุนทางสังคม การบูรณาการวิถีชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยโครงสร้างที่มีผลต่อการบูรณาการทางวัฒนธรรมของกลุ่มสตรีคือ รูปแบบของโครงสร้างการรวมกลุ่มที่ผสมผสานระหว่างแนวตั้งและแนวนอน การแบ่งงานที่มีการบูรณาการทางวัฒนธรรมทางเพศระหว่างหญิงและชาย รวมถึงการคงลักษณะจำเพาะทางเพศของผู้หญิง เช่น การแสดงบทบาทตามกรอบวัฒนธรรม การดูแลบ้านเรือน การอบรมบุตรธิดา โดยมีเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการบูรณาการ คือ 1) ความพยายามในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสวัสดิการของครอบครัว 2) ลักษณะจำเพาะทางวัฒนธรรมของชุมชนที่สนับสนุนบทบาททางเพศของผู้หญิงในชนบทล้านนา 3) สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการรวบรวมภูมิปัญญาและเทคโนโลยีสมัยใหม่ 4) คุณลักษณะของสมาชิกในกลุ่มที่

ต้องเป็นคนดี และรับผิดชอบ และ 5) การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐ และเอกชนใน ด้านงบประมาณ และการลงทุน

จากการตรวจเอกสารข้างต้นของผู้วิจัย กล่าวได้ว่า งานวิจัยประเภทแรก เน้นศึกษา การมีส่วนร่วมของผู้หญิงเป็นหลัก คือ งานของอภิชาติ และเทพี (2527) พบว่า สาเหตุของใจที่ผู้หญิง เป็นผู้นำชุมชนได้นั้น ส่วนใหญ่เนื่องจากมีประสบการณ์ในการทำงานที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลที่ เคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำชุมชนมาก่อน และสนใจทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน ซึ่งผู้นำเพศหญิงเป็น อุปสรรคในช่วงแรก แต่เมื่อมีรับการยอมรับแล้ว ผู้หญิงก็มีความเชื่อมั่นในตนเอง ส่วนงานของนาง ลักษณ์ และคณะ (2530) พบว่า ผู้หญิงยังคงเป็นผู้รับผิดชอบหลัก สำหรับงานในครัวเรือนฐานะ แม่บ้าน พร้อมทั้งในช่วงฤดูกาลทำนา ผู้หญิงก็ต้องช่วยผู้ชายทำนาอย่างทัดเทียมกันและรับภาระใน ครัวเรือนร่วมด้วย นอกจากนี้ ผู้หญิงประมาณสามในสี่หรือมากกว่านั้น ไม่เคยเข้าร่วมกลุ่มหรือเข้า ร่วมกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน หรือหากเป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมก็มักเป็นฝ่ายสนับสนุน ช่วยเหลือเรื่องจัดทำอาหารและจัดหาน้ำดื่ม สอดคล้องกับการศึกษาของ บรรชร และคณะ (2546) พบว่าการรวมกลุ่มของผู้หญิงมี 2 ลักษณะ คือ การรวมกลุ่มตามธรรมชาติและ การรวมกลุ่มอย่าง เป็นทางการ โดยมุ่งหมายเพื่อให้มีอำนาจการต่อรองและได้รับการสนับสนุนด้านผลประโยชน์

นอกจากนี้ งานของกรมพัฒนาชุมชน (2531) ซึ่งศึกษาอุปสรรคการเข้าร่วมของผู้หญิงในการพัฒนาชุมชน พบว่ามี 3 ประการ คือ 1) ปัญหาที่ตัวสตรี 2) ปัญหาชีวิตครอบครัว และ 3) ปัญหาของคนในชุมชนที่มีทัศนคติต่อสตรี และงานของเขาวนิจ (2547) ได้วิเคราะห์ผลจากการมีส่วนร่วมในการพัฒนาว่า ผู้หญิงเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม ภายใต้อิทธิพลของชาย แต่ผู้หญิงยังเน้นบทบาทของความเป็นแม่และภรรยาเช่นเดิม โดยผลงานปี 2548 ซึ่งศึกษาผู้หญิงมุสลิมกับปัจจัยที่เอื้อต่อบทบาทการพัฒนาชุมชน ได้แก่ โอกาสที่เพิ่มขึ้นทั้ง ด้านอาชีพ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเข้าร่วมกิจกรรมและการได้รับข้อมูล ข่าวสารจากสื่อมวลชน รวมทั้งการทำงานบ้านให้สมบูรณ์ควบคู่กับการพัฒนาและการสร้างการ ยอมรับจากสมาชิกในชุมชนด้วย

ส่วนงานศึกษาประเภทที่สอง เป็นการศึกษาบทบาทของผู้หญิงในด้านเศรษฐกิจ และกระแสการพัฒนา โดยเน้นสถานะทางเพศ และการปรับตัวของผู้หญิงในชุมชน ได้แก่ งานของ วิสุทธิ (2544) เนตรดาว (2544) อริยา (2544) และเขาวนิจ (2546)

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงและสิ่งแวดล้อม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมในสวนนี้ เป็นการตรวจเอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในภาคต่างๆ ของประเทศไทย ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

โครงการส่งเสริมเครือข่ายผู้หญิงในกิจกรรมประมง (2540) ศึกษาผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้จากหมู่บ้าน 3 แห่งในจังหวัดตรัง สุราษฎร์ธานีและปัตตานี นำเสนอขอบเขตของความรู้และความเข้าใจเบื้องต้น เกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้ บทบาทที่สำคัญของผู้หญิง คือ การดูแลเอาใจใส่ความเป็นอยู่ของสมาชิกในครัวเรือนก่อนที่จะออกไปร่วมกิจกรรมชุมชน และบทบาทสำคัญในองค์กรชุมชน คือ 1) การเป็นผู้ดำเนินการผลักดันให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาหมู่บ้าน 2) การเป็นแกนนำในการวางแผน เตรียมการ และดำเนินกิจกรรมใดๆ ขององค์กร 3) การเป็นผู้มีส่วนร่วมในการใช้แรงงานและการบริการอาหารและเครื่องดื่ม และ 4) การเป็นผู้สนับสนุนในครัวเรือน เมื่อติดภารกิจ เช่น ต้องดูแลบ้าน หรือมีลูกอ่อน จึงผลักดันให้พ่อบ้านเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ ปัจจัยที่เอื้อต่อการมีบทบาทสำคัญของผู้หญิง คือ การส่งเสริมประสบการณ์จากการเข้าร่วมกิจกรรมในสังคม และการได้รับการสนับสนุนจากผู้ชายในครอบครัว แต่ยังมีข้อจำกัดที่ค้นพบ คือผู้หญิงมีภาระหลายด้านจนไม่มีเวลาว่าง ขาดความมั่นใจในการแสดงบทบาทต่อชุมชน เนื่องจากขาดโอกาสการเรียนรู้ และขาดอำนาจการต่อรองในครอบครัว

กชกร (2541) ศึกษาบทบาทผู้หญิงชนบทกับการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อเข้าใจบทบาทของผู้หญิงชนบทที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและชุมชนที่อาศัย ได้เก็บข้อมูลผู้หญิงในชนบทที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนรวม 4,009 คน จากจำนวน 17 จังหวัด ใน 6 ภาคของประเทศไทย ผลสรุปว่า 1) การศึกษาของผู้นำสตรีอยู่ในระดับต่ำ คือร้อยละ 88 จบระดับประถมศึกษา 2) ผู้นำสตรีขาดความเข้าใจถึงความแตกต่างของสิ่งปฏิกูลที่เกิดจากบ้านเรือน และจากโรงงานอุตสาหกรรม ตลอดจนวิธีการบำบัดที่แตกต่างกัน 3) การจัดอบรมของหน่วยงานรัฐ และองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมยังมีค่อนข้างน้อย 4) ผู้นำสตรีได้นำความรู้ไปใช้ประโยชน์ต่อตนเองค่อนข้างสูง แต่การเผยแพร่และการแนะนำต่อไปยังเพื่อนบ้านมีค่อนข้างน้อย 5) ผู้นำสตรีเห็นว่าผู้มีบทบาทสำคัญในการรักษาสิ่งแวดล้อม คือ ชาวบ้านและส่วนรวม ส่วนผู้ประกอบการหรือเจ้าของโรงงานที่เป็นผู้ที่ควรจะได้รับผิชอบโดยตรง ผู้นำสตรีเพียงร้อยละ 1.8 เท่านั้น ที่เห็นว่าผู้ประกอบการมีบทบาทสำคัญ และ 6) กรณีเกิดเหตุการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม บทบาทผู้นำสตรีมีจำกัดส่วนใหญ่เป็นผู้ไม่มีส่วนร่วม ทั้งฐานะผู้ต่อต้าน ผู้สนับสนุน ผู้แก้ไขปัญหาและผู้เรียกร้อง แต่เป็นผู้ตื่นตัวที่มีระดับการรับรู้และการทดลองปฏิบัติ

พิมศิริ (2541) สรุปความคิดเห็นและบทบาทของผู้หญิงในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชน โดยศึกษาหมู่บ้านจัดสรรในกรุงเทพมหานคร ได้แก่ เขตบางเขน และเขตบางกะปิ โดยใช้แบบสอบถามพบว่า ผู้หญิงกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพมั่นคง มีการศึกษาดี มีการรับรู้

ข้อมูลข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมจากสื่อในวงกว้าง มีความตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมว่าส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตทั้งด้านสุขภาพกายและสุขภาพจิตของตนเองและครอบครัวเป็นอย่างมาก และให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาด้วยการร่วมปฏิบัติ เพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมตามที่มีการรณรงค์กันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ การทิ้งขยะให้ถูกที่ การเลือกซื้อสินค้าที่ผลิตโดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม การใช้พลังงานอย่างประหยัด การลดการซื้อสินค้าฟุ่มเฟือย และการแยกขยะก่อนทิ้ง

รัชณี (2541) ศึกษาเรื่องบทบาทของผู้หญิงกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้าน ณ บ้านสบยาว อำเภอเมือง จังหวัดน่าน โดยแบ่งการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านของผู้หญิงออกเป็น 3 ยุค คือ ยุคที่ 1 ก่อน พ.ศ.2510 ยุคที่ 2 ช่วง พ.ศ.2510 – 2531 และยุคที่ 3 ช่วง พ.ศ. 2531–ปัจจุบัน พบว่า ยุคที่ 1 ถึงปลายยุคที่ 2 เป็นไปตามแบบแผนประเพณีที่เคยปฏิบัติ ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการรวบรวมจัดสรรแบ่งปัน แปรรูปการพัฒนาการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ด้วยภูมิปัญญาพื้นบ้าน และใช้ระบบเครือญาติเป็นกลไกในการจัดการ ในปลายยุคที่ 2 ถึงปัจจุบัน ผู้หญิงเปลี่ยนแปลงบทบาทการจัดการให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และความต้องการของสมาชิกในครัวเรือน โดยมุ่งเน้นการบริโภคภายในครัวเรือน และเพื่อการพาณิชย์ การแบ่งปันให้แก่เครือญาติและชุมชนลดลง ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงคือ รูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้ ปัจจัยด้านกายภาพ และการจัดการโดยองค์กรประชาชน ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชน การแข่งขันทรัพยากรจากภายนอก ราคาของผลผลิตจากป่าในตลาดภายนอก และบทบาทของรัฐและเจ้าหน้าที่รัฐ

สิริพร (2543) ศึกษาผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ โดยศึกษาฝ่ายราชินีไสล หมู่บ้านแม่มน่มันยีน 2 และ 3 แถบจังหวัดร้อยเอ็ด อุบลราชธานีและศรีสะเกษ พบว่า เหตุผลหรือเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงเข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวมี 2 ประการ คือ 1) เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงเข้าร่วมในขบวนการต่อสู้ ประกอบด้วยเงื่อนไขย่อย คือ ผู้หญิงเป็นเจ้าของที่ดิน "นามูน" ผู้หญิงจึงได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมป่าบุง ป่าทาม และผู้หญิงได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม 2) เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงอยู่ต่อสู้โดยไม่ออกจากขบวนการเคลื่อนไหว ประกอบด้วยเงื่อนไขย่อย คือ การได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนของครอบครัว การอยู่พิสูจน์ข้อเท็จจริงจากการกล่าวหาว่า ทูจริตเงินค่าชดเชย การที่ผู้หญิงผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างเข้าร่วมขบวนการต่อสู้ การรู้สึกกลัวแล้วชนะ และการได้กำลังใจจากพันธมิตร ซึ่งทำให้รักษาจิตใจการต่อสู้ได้อย่างต่อเนื่อง

วิเศษ (2544) ศึกษาเรื่องการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยมีกรอบแนวคิดทางสังคมวิทยาว่าด้วยพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงชายในชุมชน ผลการศึกษาพบว่า เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิง

ออกมาเคลื่อนไหวมี 2 ประการ คือ 1) เงื่อนไขภายนอก ซึ่งรัฐได้ปิดล้อมพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ส่งผลให้ ผู้หญิงไปเก็บหาของป่าไม่ได้ และ 2) เงื่อนไขภายในของการตั้งหมู่บ้านและรักษาป่าน้ำจืด เพื่อจัดการป่าชุมชน การเคลื่อนไหวมี 2 รูปแบบ คือ 1) การเคลื่อนไหวภายในชุมชน โดยผู้หญิงมี ขอบเขตประเพณีควบคุม และตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนโดยร่วมดำเนินการกับผู้ชาย โดย ผู้หญิงเน้นหนักเรื่องกฎระเบียบการเก็บผลผลิต แต่ผู้ชายเน้นกฎระเบียบการตัดไม้มาสร้างบ้าน และ 2) การเคลื่อนไหวภายนอกชุมชน โดยจัดเป็นเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ทำให้ผู้หญิงมี บทบาทและใช้ความสามารถจากประสบการณ์การประชุมเครือข่าย ผู้หญิงจึงมีความเชื่อมั่นในการ ดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเพิ่มขึ้น เพื่อเป็นแม่บ้านอนุรักษ์ในชุมชน

จากการตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมในงานของ โครงการส่งเสริมเครือข่ายผู้หญิงในกิจกรรมประมง (2540) นริศรา (2541) พิมศิริ (2541) และรัชณี (2541) นั้น ผู้วิจัยพบว่า งานศึกษาดังกล่าวข้างต้น เน้นการศึกษาบทบาทของผู้หญิงแต่ละพื้นที่ใน ประเทศไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงเป็นเพศที่สำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม โคนเป็นผู้จัดการสิ่งแวดล้อม เป็นผู้นำในการผลักดันกิจกรรมการอนุรักษ์ และพัฒนา หมู่บ้าน เป็นผู้สนับสนุนให้บุคคลในครัวเรือนออกไปทำกิจกรรม เป็นผู้มีส่วนร่วมใช้แรงงาน และ การบริการอาหาร เครื่องดื่ม ตลอดจนเป็นผู้ดูแลสมาชิกในครัวเรือนควบคู่ไปด้วย แต่ผู้หญิงยังมี ข้อจำกัดอีกหลายประการในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น ผู้หญิงมีภาระรับผิดชอบหลาย ด้านทั้งในครัวเรือน และหน้าที่การงาน ผู้หญิงยังขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อม เพราะไม่ มีการเรียนรู้และประสบการณ์เรื่องสิ่งแวดล้อมมาก่อน รวมถึงขาดความมั่นใจในการทำงานกับ ชุมชน การขาดอำนาจการต่อรองในครอบครัว เป็นต้น ส่วนงานวิจัยของสิริพร (2543) และวิเศษ (2544) นั้น เป็นการศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิงที่มีต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตน โดย ศึกษารูปแบบ วิธีการและเงื่อนไขที่ผู้หญิงเข้าไปเคลื่อนไหวในกระบวนการสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ

กล่าวโดยสรุป บทนี้เป็นการค้นคว้าเอกสารงานวิจัยในเรื่องแนวคิด และ ความหมายของการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการที่ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมต้องผ่าน การศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์มาอย่างดี เพื่อนำมาควบคุมสิ่งแวดล้อม ส่วนแนวคิดและทฤษฎี เกี่ยวกับผู้หญิงนั้น แนวคิดของประเทศแถบตะวันตกส่วนใหญ่เน้นความแตกต่างของผู้หญิงและ ผู้ชาย ทั้งเรื่องของบทบาทหน้าที่ สภาพทางร่างกายหรือสรีระ ความรับผิดชอบงานภายในและ นอกบ้าน ตลอดจนโครงสร้างทางสังคมและระบบเศรษฐกิจที่มีผลต่อการกำหนดความไม่เท่าเทียม กันของทั้งสองเพศ จึงเกิดแนวคิดเกี่ยวกับสตรีนิยมค่อนข้างหลากหลาย เพื่อแสดงถึงความเป็นรอง ของผู้หญิง ซึ่งขณะเดียวกันแนวคิดเหล่านั้น ก็พยายามนำเสนอการเคลื่อนไหวของผู้หญิงเพื่อสร้าง ความเท่าเทียมกันให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับผู้หญิงของสังคมแถบตะวันตกมีความ

แตกต่างกับแนวคิดในสังคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเน้นถึงความเท่าเทียมกันของสถานภาพของผู้หญิงและผู้ชายทั้งการครอบครองมรดก ทรัพย์สินและที่ดิน การสืบสายเครือญาติ การจัดการเรื่องเงิน เป็นต้น เช่นเดียวกับในประเทศไทย ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญ ทั้งการจัดการเรื่องภายในบ้านและนอกบ้าน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งเรื่องการใช้ดิน น้ำ และป่าไม้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งเรื่องการมีส่วนร่วมของผู้หญิง การศึกษาปัญหาและอุปสรรคการเข้าร่วมงานพัฒนาชุมชน ตลอดจนการศึกษาบทบาทของผู้หญิงในด้านเศรษฐกิจ กระแสการพัฒนาของรัฐ และการปรับตัวของผู้หญิง ตลอดจนบทบาทของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งภายในบ้านและภายในชุมชน เพื่อนำความรู้เหล่านี้ไปประยุกต์และเชื่อมโยงกับผลการศึกษาของผู้วิจัย ทั้งในส่วนของบริบทการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมต่อไป